

İnsan Şahsiyetinin Gelişimine Holistik Bakış: Felsefi Perspektiften Davranışçı ve Bilişselci Ekolün Eleştirisi

Hüseyin Subhi ERDEM*

Özet- Çağdaş psikoloji insanı sadece niceliksel bilimlerin yöntemiyle inceleyen bir tarzı kabul etmekle, onun hakkında eksik analizlerde bulunmaktadır. İnsanın niceliğe giren fizyolojik yönünün yanında nitelik yönü de ayrıca değerlendirilmelidir. İnsanın hakikati hakkında konuşan bir ilmi duruş, onun her iki yönünü birlikte dikkate almak zorundadır. Bu makale modern psikolojinin insana yönelik analizlerindeki eksik yönleri gündeme getirerek eleştirel bir değerlendirmede bulunacaktır.

Anahtar kelimeler: Davranışçılık, Bilişsel yaklaşım, Bütüncül, Şahsiyet, Ruh üzerine

Abstract -*A Holistic Glance at the Development of Human Personality: A Critique of the Behaviorist and Cognitivist School from Philosophical Perspective-* Contemporary psychology admits a style which examines human merely with the method of quantitative sciences, and makes incomplete analyses about it. The qualitative aspect of human should also be assessed as well as physiological aspect the quantitative one. A scientific stance talking about the reality of human has to take both aspects of human together into account. This paper makes a critical assessment reviving the missing parts involved in analyses which contemporary psychology intends for human.

Key words: Behaviorism, Cognitive approach, Holistic, Personal, *Peri psykhes*

Giriş

İnsan, irade gücüyle, bilgiyi elde etme ve ahlaki davranışlar sergileme yönünden diğer canlılardan ayrılır. Bu ayrım, türün bireyleri arasında bireyi diğer bireyden ayıran ilineksel ayrım değildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran hususiyetler (ayrılımlar) aynı zamanda onu diğer canlılardan üstün kılan yöne işaret eder. Çünkü o, bu özellikleri sayesinde, kendini geliştirme, kişiliğini yetkinleştirme, çevreyi tanıma ve yönetme, inşa etme, teknoloji üretme gücü gibi birçok önemli özelliklere sahip bir varlıktır.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

İnsanın başlangıçta dünyaya zayıf ve çevreye intibakını sağlayacak desteğe muhtaç biri olarak gelmesi, onun eğitilme ve öğrenme süreci sonunda kişilik kazanmasıyla telafi edilir. İnsanın eğitimine dair tarihsel süreçte dinler, kültürler ve bunların kurumsallaştığı toplumlar çeşitli terbiye metotları geliştirmişler, ideal insan ya da iyi insan ve iyi vatandaş tanımına uyacak vasıfta kişilikli insanı yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. İnsan yetiştirme perspektifleri insan yaşantısına ait maddi-manevi gelişmeye koşut olarak yeni bakışlar ve bilimsel araştırma yöntemleri ve çözümlerle genişlemektedir.

İnsanı salt biyolojik organizma düzeyinde ele alma ve değerlendirme çalışmaları, yeniçağ düşüncesiyle baskınlık kazanan bilimselliğin niceliksel ölçütlerle sınırlandırılması bakış açısı ve bu yeni bakışların ve yöntemlerin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çalışmalar insanı ya da insan organizmasını tanıma bakımından önemli bilgiler vermekle birlikte, insanı salt bu çerçevede değerlendirmenin ortaya çıkardığı boşluğun nasıl doldurulacağına dair spekülasyonu da gerekli kılmaktadır. İnsanın birey olarak davranışlarını güdüleyen bir yöntem, yanlışlanabilirliğine karşın nihayetinde insanla ilgili belirli bir şema ve öngörü oluşturmuş bir yöntemdir. Oysa sosyal varlık olarak insanı konu edinen sosyal davranışın mantığını test etmek, psikoloji ilminin bireyin davranışını test etmesi kadar kolay ve mümkün görünmemektedir. Bu yüzden sosyal hareketliliğin ve yönelimin seyri her zaman belirsiz ve kuşkuyu varsayan değerlendirmeleri yeğ kılmaktadır. Bunun yanında insanı bundan fazla bir ufukta gören metafizik arka planlı dünya görüşleri ve kültürlerin insanla ilgili çözümlerini hâlâ günümüzde bütünlüklü bir insan tanımı için önemli referanslar olarak ortada durmaktadır.

Bu çalışma, psikoloji bilimi bağlamında eğitim ve öğretime yönelik çözümlerden davranışçılık ve bilişselciliğin insani gerçekliği kuşatma sorununu felsefi açıdan irdeleyecek ve kritize edecektir.

Davranışçı ve Bilişselci Yaklaşımda İnsan Gerçekliğinin Sınırı

Davranışçı kuram, davranışı, organizmanın gözlenen ve gözlenemeyen her türlü bedensel, bilişsel ve psikolojik etkinliği olarak tanımlar. Buna göre davranışçılık, insan davranışını anlama ve tanımlamada gözlem ve gözlenebilirliği temel kriter olarak kabul eder. Bu bakış açısı uyarıcı-tepki arasındaki bağın salt davranışla ilintili olduğunu, bunun yanında zihinsel süreçlerin uyarıcı-tepki arasındaki ilişkide hiçbir fonksiyonunun olmadığını savlamaktadır. Kuşkusuz çağdaş psikoloji ekolleri, yöntemlerini ve araştırma ilgilerini, insan fizyolojisini anlamaya dayalı bilimsel zeminle sınırlasalar da, bunların insanı tanımlama biçimlerinin her biri kendi içinde insanın tam bir tarifini yapmada kifayetsizlik göstermektedir. Nitekim davranışçılar, insanın eğitiminde bireyin çevrenin etkisiyle rastgele ve pasif olarak öğrenme sürecine katıldığını; davra-

nışın öğrenebileceğini iddia ederken, insanı pasif olarak çevredeki olaylar tarafından etkilenen bir varlık olarak görürler. Bu yüzden onlar yalnızca gözlenebilen ve ölçülebilen insan ve hayvan davranışları ile ilgili kuramları ele alırlar. Beyin basit bir bağlantı organıdır ve hisler, duygular ve diğer zihinsel süreçler insan eğitiminde dikkate alınacak şeyler değildirler. Çünkü davranış, organizma ve çevre etkileşimiyle oluşur. Davranışın ortaya çıkması için organizmanın eylem ve etkinlikte bulunmasının yanında çevreyle etkileşim içinde bulunması gerekmektedir.¹ Bu durumda, davranış, yaşantı sonucu meydana gelen gözlemlenebilir davranıştaki değişmeye odaklanıp değişmeyi açıklar. Bunun yanında davranışçılar, davranışın öğrenildiğini öne sürerken beynin rolünü küçümserler.

Oysa zihni ve buna dayalı bilişsel/kognitif süreçleri öne çıkaran ekol yanlıları, bilginin öğrenildiğini ve bilgideki kazanımla davranışların iradiyetiyle değiştirileceğini öne sürerler. Zihin, insanın terbiye sürecinde, öğrenen ve yeni öğrendiğiyle önceki öğrendiklerini karşılaştıran, sentezleyen ya da yeniden düzenleyen aktif düzenleyici olarak görülür. Öğrenmede farklı davranışları gösterme kapasitesini sağlayan kişinin zihinsel yapılarındaki değişme olduğunu, bunun da öğrenenin kafasındaki şema inanç, amaç, beklenti, vb öğelerden oluştuğunu iddia eder.

Davranışçı ya da bilişselci insan yaklaşımları, görülmektedir ki, insanı salt fizyolojik bir varlık olarak değerlendirmekte, insanla ilgili eğitim ve öğretim perspektifini bu çerçevede görmekte ve çözümlenmeye çalışmaktadırlar. Davranışçılar insanı salt davranışları uyarıcı vasıtasıyla güdülenen bir canlı olarak ele alırlar. Bunun için de laboratuvar ortamında hayvan denekler üzerinde yapılan testlerden elde edilen sonuçları insan için genelleştirerek, bütüncül bir sistem inşa etme iddiasındadırlar. Buna karşın bilişselciler ise insanın eğitim ve öğretim sürecinde zihnin önemini vurgularken zihinsel yapıların işlevselliği içinde insani varoluşun gerçekleştiğini iddia etmektedirler. Bilişselciler için de beynin fizyolojisi ve beyinde varsayılan belleklerin (duyusal, kısa, uzun bellek) birbiriyle ilişkisini fizyolojik doğal süreçte olan bir işlev olarak değerlendirmektedirler. Beyinle ilgili açıklamalarda, beynin sağ ve sol kürelerinin işlevine dair tıbbî tespitler/bilgiler sunulurken, belleklerin mekânı afakî kalmaktadır. Oysa bellekler vasıtasıyla bilginin işlendiğine dair önemli ve iddialı açıklamalar yapılmaktadır. Bellekler arası ilişkinin olabilirliğine dair sistem ise yine somut biçimde açıklanamamaktadır. Oysa fizyolojiye dayalı bir çözümlenmede beynin bütün fonksiyonunu somut biçimde gösterme ve maddileştirme söz konusu-

¹ Bkz. G. Charles Morris, *Psikolojiyi Anlamak*, çev., Adnan Erkuş vd., Türk Psikologlar Derneği Yayınları No: 23, Ankara, 2002, 177.

dur. Bu perspektife göre, beynin üst bir yetenek ya da korelasyonla çalışması ancak organizmanın kendi sınırları içinde, sinir hücrelerinin kabiliyeti ile mümkündür. İnsanı salt maddi bir varlık olarak gören ve ondaki yetileri bün-yeyle sınırlayan bakış öncelikle insana dair kadim kültürlerin açıklamalarını ve buna bağlı onun ruhsal gerçekliğini yok saymaktadır. Nitekim çağdaş psikoloji bilimi, insanı dar bilimsel yöntem ve bakışın konusu kılarak, onun bedensel yanını sadece dikkate alan açıklamalar yaparken, insanın ruhsal yönünü ayrı bir gerçeklik olarak değerlendirmemektedir.

Ruhu bedenden ayrı ancak onunla bütünleşmiş bir unsur olarak gören Aristoteles'in Ruh Üzerine (*Peri Psykhes*) adlı eserinde, ruhun beden biçimi olduğuna dair ilk önemli açıklamalarla karşılaşırız. Madde-form öğretisinin devamı olarak, ruh beden ilişkisi ve ruhun beden biçimi olduğu düşüncesi Aristoteles tarafından temelde madde-ruh birbirinden farklı tözler olarak düşünülür ancak Kartezyen düşüncedeki gibi birbirinden tamamen ayrı iki töz değil, ruhun bizzat maddeyi/bedeni aktif kılan, ona şuur ve akıl veren unsur olduğu savunulur.² Aristoteles'in ruhun hakikatine ilişkin bu tespiti günümüz psikoloji ilmince monist düşünce adına tercüme dilen ve anlamlandırılan mahiyette ele alınır görünmektedir. Oysa Aristotelesçi düşüncenin metodolojik bağlamda iyi bir takipçisi olan İslam düşünürleri ruhu, ulvi bir unsur, insanın bütün işleri gerçekleştirmesini sağlayan ve ona ulvi sıfatlar kazandıran bir yeti olarak tanımlarlar. Ruh sayesinde insan hayvanlar düzeyinden ileri yaratılmışlık düzeyine (beşer) yükselir.

İnsanın hayatta üstün hedef ve amaçlar belirleyen, varoluş serüveninin ana hatlarını çizen, onun beşer yönüne ve insan hakikatine ulaşmasını sağlayacak değerlerin ve bilgilerin kaynağına erişme isteğini veren ruhtur. Ruhun insan gerçekliğindeki bu hakikati sonucu, o, hayvanlarla ortak özellikleri olan, bedensel özelliklerinin çoğunda ve bunlardan kaynaklanan kendini koruma, hayatta kalma türünden dürtü ve reaksiyonlarla, idrak ve öğrenme gücüne sahip olma yetileri açısından hayvanlarla ortak olmasının yanında; ahlaki erdemler ve onu yaratana tanımaya götüren, insanı kemâle doğru yönlendiren yüce değerlere iştihak duymasıyla hayvanlardan farklılık kazanır. O halde insanı hayvandan ayıran ona verilmiş tanrısal emir olan ruh gerçeğidir. Böylece insan ruh gerçeği sayesinde, diğer canlılardan farklı olarak iradesi ve aklıyla tanrıyı tanıyan, ona inanma ihtiyacını hisseden, ilimleri öğrenip onları yeryüzünün imarında kullanan, bireysel ve sosyal yaşamında değerlere ve üstün vasıflara bağlanan onurlu bir varlık konumuna gelir.³Hem İslam düşüncesinde

² Bkz. Aristoteles, *Peri Psykhes*, Türkçesi, *Ruh Üzerine*, çev., Zeki Özcan, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2000, 63 vd.

³ Bkz. Osman Necati, *Kuran ve Psikoloji*, çev., H. Aydın, Fecr Yay., İstanbul, 2004, 209.

hem de diğer kadim kültürlerde insan ve ruh gerçeğine benzer anlamlar yüklenmiştir. Aristoteles'in çözümlediği ruh kavramının çağdaş dünyada bu anlamından soyutlanarak monist (materyalist) anlayış gereği bedenle özdeş kılınması pratikte tatmin edici açıklamalar ve stratejilerin oluşmasına engel teşkil etmektedir. Asıl mahiyetinden soyutlanmış bir ruh anlayışı üzerine inşa edilen çoğu çağdaş psikoloji kuramlarının insanın bütünlüğünü kuşatmada yetersiz kaldıkları da görülmektedir.

Aslında insanla ilgili çalışmalar ve ortaya konulan kuramların açıklamada yetersiz kaldığı insani yönler başka kuramlara yol açmakta fakat insanla ilgili bilimsel yöntemin darlığı bu kuramların insanın bütünlüğünü gözetemeyen bir bakışa sahip olmalarını engellemektedir. İnsana ilişkin bu tür tanımlama çabaları kendine has bilimsellik çerçevesinde önemli neticeler vermekle birlikte, bu çerçeveyi insan için genelleştirmek, onun estetik, etik, kültür ve medeniyet perspektifi oluşturan dünya görüşüne yönelik üst bilinçle ifade edilecek yönlerini insani durumlardan saymayı ihmal etme neticesine varmaktadır.

Davranışçılar ve bilişselciler organizmanın fiziki koşullara tepkisini ve çevreye uyumunu dikkate alan bir perspektife sahipler. Örneğin, davranışçılar bünyede içgüdülerin ihtiyacını, itki, arzu istek vb gibi hususlara bünyenin tepkisi, güdülenmesi ve doyurulmasını, benzer şekilde fiziki dünyayla irtibat kurmayı sınır olarak ortaya koyarlar. Buna karşın bilişselciler salt zihinsel alanda anlamsal bellek, anısal bellek, işlemsel bellek gibi zihinsel işlemlerin sadece olgular, genel bilgiler, prensipler, kurallar, problem çözme stratejileri gibi hususlarda yürüdüğünü savlarlar. Ya da yine olgusal geçmişe yönelik bireysel anı, izlenim, yaşantı vb gibi deneyim alanına ait hususlarla veya teknik beceri, insanın yapma-etme gibi el becerisi, imal etme vb hususlarla sınır çizerler.

Sonuçta insanın metafizik gerçekliği ahlaki yükümlülüğü, estetik zevki, içgörü, vb gibi hususların göz ardı edilmesinin yanında, sadakat, inanç, mavera düşüncesi, aşk, vb hususların yaşamdaki etkisi değerlendirilmeye alınmamaktadır. Böylesi bir yaklaşımın insan hayatını yönlendirmesini yaşamda oluşturduğu sığılı, insanı salt fiziksel ve biyolojik bir varlık kılarak, yaşamsal edimlerindeki gayeliliğin yok edilmesini sadece biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayan ama bu ihtiyaç gidermedeki estetik, ulvi yönü yok olan yani insani boyutu yitiren hayvanca davranan, sürü insanını görme, durumuyla karşılaşmaktayız. Bugünün medeniyetinin insan perspektifi, salt canlı türlerinden bir türü temsil eden, yücelik vasfını yitirmiş bir insan modeline dayanmaktadır. İdeal ve değerler dünyasını inşa eden İnsanın yitimiyle ortaya salt biyolojik ve fizyolojik bir insan çıkmıştır. Bu insan gününbirlik yaşayan, hayatı idealize etmeyen, geleceğe yönelik ideal bir toplum perspektifini kaybeden, mavera düşüncesinden yoksun, maddi kimliğiyle var olan bir insandır. Bu perspektiften

insanı yeme-içme, boşaltma, üreme faaliyetleri içinde değerlendiren bakış, hayatı sadece bu çerçeveye sığdırarak sığlaştırmakta ve derinliğinden mahrum kılmaktadır. İnsanı salt fizyolojik ve organizmanın güdülenmesi çerçevesinde gören bir bakış açısının felsefi temelleri de tartışmalıdır. Eğer insan tarihi bağlamından koparılıp salt canlılık yönüyle, içgüdülerinin, fizyolojisinin açınlanmasına yönelik bir perspektif içinde değerlendirilirse, bu durumda onun etik, estetik ve değerler dünyası ihmal edilmiş olacaktır. İnsanı mekanizme açıklayan bakış açılarının onun saygınlığını göz ardı eden, değerlendirme dışı bırakan bir modele dayandıkları görülmektedir. Bu modelde kişilik bulan insanın salt organizmasının itkileri ve fizyolojisine dayalı, onu diğer canlılarla bedensel ilişkileri ve ihtiyaçları yönünden eşdeğer gören bir bakış açısı vardır. Buna göre insanın canlı olarak an'a ilişkin arzu ve itkilerinin yönelimi, olması, tatmin edilmesi gereken insani zemindir. Bu bağlamda ahlak adına geliştirilmiş bütün davranış ve telakkiler yanlış ve insan için olumsuzlayıcı faktörler olarak değerlendirilir. Çünkü dünyanın olumlanmasında beden isteklerini "tatmin" hareket noktasıdır. Ahlakın "gerek(lilik)" kipinde sunduğu her istek ve belirleme yanlışlanır.

Bu bakış açısından "dünyanın doğru bir olumlamasında artık 'gerek'ler olmaz. Çünkü bir şeyin gerekli olduğunu söylemek onu hayali bir unutuşun kucağına terk etmektir. Şunun şöyle olması gerektiği yönündeki her bir iddia olanın yetersizliğine hükmetmektir. Gerekli diye bir şeyin olmaması gereklidir. Dünyayı olumlama nosyonu insanın elini kolunu bağlar ya da geleneksel değerlerin hiyerarşisinde hiçbir yeni değer hayat bulamaz. Batı felsefi geleneğinde hiçbir değer şeyleri oldukları haliyle sevmekle bağdaşmaz. Her değer bir dönüşüm talep eder: Olduğunuzdan daha iyi olmanız gerekir. Yani olduğun gibi olmaman gerekir. Olduğu haliyle dünyadan her kaçış o dünyanın verdiği bir acıyı ifade eder. Değerlerimizin tümü korkuyla üretilir".⁴

Bu iddiada "Gerekli diye bir şeyin olmaması gerekir" temel önermesinde konuyu (Gerekli), yok sayıp o yok sayılan konuyu asıl iddiaya yüklem (gerekir) kılmanın saçmalığı gözden kaçmamaktadır. İnsan hayatında gerekliliğe dair tarihsel süreçte sağaltılmış davranış ve tutumların ahlaki bir öğreti biçiminde destelenmesi ve bunun oluşturduğu belirlemeyi, salt bedenin istek ve arzularını tatmin sadedinde olumlama için geliştirilen bir dil bile, kendini saçmalığa irca etmektedir. Aslında insanın yaşam gerçekliğinde değişen ve değişmeyen unsurları sistematize etme durumunda insani tutumların evrenselliği üzerinde hemfikir olunan bir gerçekliktir. İnsan hayatında değişen ve tekâmüle uğrayan yönler ahlak dışında kabul edilen hususlardır. İyi ya da kötü kabul edilen davranış-

⁴ Bkz. Crispin Sartwell, *Obscenity, Anarchy, Reality*, State University of New York Press, 1996, 10.

ların istisnai olma durumları dışında muhataplıkları insan olduğu için bu konular çok da değişme ve farklı telakkilere açık değildir. Bunun dışında geliştirilen her bir bakış açısı, anarşi ve genel ahlak kurallarının dışında olumsuz bir durumu ifade eder. Nitekim Sartwell, bu bağlamdaki değerlendirmesinde, “Hayatı sevmek ve dünyayı sevmekle bağdaşan post-etik değerler geliştirme sürecinde, edepsizlik ve ihlal nosyonları keşfettim”⁵ demektedir.

Bedeni salt organizma ve bunun fizyolojik itki, arzu ve yönelimleriyle sınırlayan her bakış açısı bir yerde Sartwell’in savunduğu noktayı meşrulaştıracaktır. Bu ise insanı salt tensel bir varlığa indirgemeye dayalı tanımlamaları ve değerlendirme perspektifini mutlaklaştıracaktır.

Modern bilimsel perspektif insanlık adına her şeyi nicel hale getirme işlevine bilinçli olarak sarılmakta ve uygulamanın yolunu aramaktadır. Böylece o, üstün ve evrensel bir otorite olduğunu savlamaktadır. Özellikle davranışçı yaklaşım insanın bilme, öğrenme ve hayata adapte olma, hareketlerini yönlendirme gibi hususlarda mekanizme dayalı bir model sunmaktadır. Fakat insanlarla hayvanları birbirinden ayıracak niteliklerin yanında insanları sadece biyolojik ihtiyaçlarının dışında, ileriye yönelik planlama, strateji, etik, siyaset, vicdan, estetik vb gibi hususlarda göz ardı etmektedir. İnsanda izzet, asalet duygusunun tezahürüne dair bir belirleme söz konusu edilmemektedir. Oysa izzet ve asalet canlı türü içinde insan için söz konusudur. Bilimin niceliksel çözümleme yönteminin otoriterliği insan ve dünyaya ilişkin değerlendirmede ideolojik bir forma dönüşerek insanın manevi yönünü göz ardı etmenin yanında onun doğasının niteliksel boyutlarının kendiliğinden gelişeceğini varsaymaktadır. Oysa insan fizyolojisinin duymalara ve tutkulara dayalı yöneliminin oluşturduğu iradeyle, insanın etik yönüne dayalı iradenin seçme özgürlüğü ve yönelimi aynı değildir.⁶ Nitekim insanın iradesi ve seçme özgürlüğü yanında ona atfedilen ve Kant’ın sistematize ettiği ödev ahlakına dair çözümlemeyle modern psikolojinin fizyolojiye dayalı çözümlemesi aynı çizgide buluşmamaktadır. Bu iki perspektifi kuşatan daha genel bir değerlendirme en azından insan problemini çözümlemede daha makul görünmektedir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, davranışsalci yaklaşımda insanın yeme, istek, arzu gibi ihtiyaçlarını karşılayacak güdülenmede fiziki uyarıcılar organizmayı uyarmakta ve yönlendirmektedir. Davranışçıların insan psikolojisini açıklamada serimledikleri uyarıcıların ödüllendirmeye dayalı etkisiyle insan faaliyetlerini ve yönelimlerini disipline etme ve belirleme sistematüğünde ucu

⁵ Sartwell, *a.g.e.*, 11.

⁶ Bkz. Lord Northbourne, *İlerlemeye Farklı Bir Bakış*, çev., Deniz Özer, İnsan Yay., İstanbul, 1989, 74.

açık ve çözümlenemez pek çok husus bulunmaktadır. İnsanın fiziksel bir ihtiyacının giderilmesine ilişkin uyarıcıların etkisini makul karşılamakla birlikte bunun dışındaki yönelimlerini örneğin insanda güzellik duygusunun, iyilik duygusunun karşılığında bir dışsal uyarıcı olmaksızın tezahürü nasıl açıklanacaktır?

İnsan tanrı fikrine hangi fizyolojik, dışsal ve dünyevi uyarıcılarla yönelecektir. Aynı durum bilişselciler için de geçerlidir. Tanrı fikrine zihinsel belleklerden hangisinin işlevi sonucu ulaşılabilecektir. Eğer çalışan/kısa bellek duyusal bellekten aldığı algı verilerini işliyorsa, duyusal bellek, duyular vasıtasıyla biriktirdiği deposundan hangi algısal veriyi çalışan bellekte işleyerek Tanrı fikrine ulaşacaktır. Görüldüğü gibi insanın tinsel gerçekliğine dair kavramları idraki bu yaklaşımda çözümlenme ve varlık bulma imkânına sahip değildirler.⁷

O halde salt modern psikolojinin sistematığı içinde kalarak, insan gerçekliği hakkında bütüncül bir çerçeve oluşturmak ve insanın bütüncül bir tarifine ulaşmak mümkün görünmemektedir.

İnsanı psikolojinin perspektifindeki salt fizyolojik yönüyle değil, bunun ötesinde bütün kabiliyetleriyle değerlendiren bakış açıları daha tutarlı çözümler ve bilginin kapsamına giren sınıflama ve çeşitliliği izahta daha kuşatıcı olduğu görülecektir. Bu da psikoloji değil felsefi bir tutum içinde gerçekleştirilecektir.

Zihniyet'in Ruhsal Boyutu

İnsanın bilinçli faaliyetleri onda hem kişisel hem de ahlaki yönü ve tercihini belirler. İnsanın faaliyetlerinin yönü, insan gerçekliğine has tutumları ortaya çıkarır. Buna göre tutum bir tür zihniyettir. Zihniyet, zihnin akıl yürütürken içinde bulunduğu ortamdır. Bu ortam akıl yürütmede kullanılan kavramlara anlam kazandırır.⁸

İnsanın olgusal/pozitif ve büyüsel/majik olmak üzere doğuştan iki yetisi vardır. Her insanda tabii olarak bulunan bu zihniyetlerin fertler üzerindeki hâkimiyeti, toplumların uygarlık derecelerine, fertlerin içinde buldukları ruhsal durumlara göre değişir. Bu temel zihniyetler yanında bir de sonradan kazanılan zihniyetler vardır. Bunlar eğitim ve öğretimle kazanılan zihniyetlerdir ki sayıları çoktur. İşte bu zihniyetlere felsefi tutum denir.⁹

⁷ Bkz. Tanrı gerçekliğine dair daha farklı bir yaklaşım için bkz. Eric Fromm, *Din ve Psikanaliz*, çev., A. Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993, 8-9.

⁸ Bkz. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB Yay., 1999, 40.

⁹ Öner, *a.g.e.*, 40; Öner, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 18, Yıl:1995, 40.

Aklın hâkim olduğu tutum olan felsefi tutumun yanında yine akla ait bilimsel tutumu da zikretmek gerekir. Bilim ile felsefi tutum arasındaki fark ise, bilimsel tutumun daha dar ve özel alanda kalması ve kendine özel metodu ile var olanı incelemesidir. İmdi psikoloji ilminin beynin işlevine atfettiği bilme edimi, sadece bilinenlerle sınırlıdır. Oysa bu, insanın genel bilme faaliyetinin içinde sadece bilimsel tutumla ifade edilen alana tekabül etmektedir. Bunun yanında insanda var olan felsefi tutumla ifade edilen bilme yetisiyle bilimin faaliyet alanını içeren yetinin yanında diğer bütün bilgi türleri de girer. Bu bilgi alanları, din, felsefe, bilim, sanat, günlük bilgi ve okült bilgidir. Ve bunların hepsi az veya çok insan hayatını etkiler ve her birinin ayrı işlevi vardır.¹⁰ Felsefi tutumla insan olaylara ve olgulara bütüncül bakma, eleştirel bir zihne sahip olma, hoşgörüyeye dayalı bir zihne sahip olma gibi kabiliyetleri sergiler.

Varoluşa bütüncül bakma, insanı kemâlâta ulaştırın bütün varlıkla olan münasebeti dikkate alan bir hassasiyete sahip olmayı ve sorumluluk bilincini mümkün kılar. Bu anlayış insanın dünyada yapıcı, imar ve inşa eden sevgi ve merhamet duygularını geliştiren ve duyguların bütün bir varlığa karşı yönelme ve açılımına imkân verir. Bu ise bilinçli bir varlık olan insanı varoluşsal donanımına uygun roller üstlenmesi ve kendini dünyada gerçekleştirmesini sağlar. İnsanın bu kabiliyeti onun kendi nefsi ve dünya üzerine muhasebe ve murakabe yapmasına dayanır. Kendini bilmeye yönelik insani kabiliyetlerin insan şahsında gerçekleşme imkânı bulması, onun varoluşundaki ayrımla yakından alakalıdır. Bu ayrım içinde kendi nefesine dönme ve kendini eleştirme, benliği eleştiriye dayalı olarak benliğin inşası ve imarı insanı diğer varlıklardan ayıran önemli hususlardandır.

Eleştirel zihin, insanın eksik yönlerini dikkate alan ve onu iyiye ve doğruya yönelten akıl yetisidir. Eleştiride İyi niyet ve doğruyu elde etmeye yönelik bir motivasyon ve buna dayalı daha yetkin düşünme ve hareketin geliştirilmesi amaçlanır. Bütün bunlar aklın daha geniş düşünülen işlevselliğinde gelişen süreçlerdir. İnsanın nefsini eleştiri odağına alması, şahsiyetinin olgunlaşması ve yetkinleşmesini sağlayan ve buna dayalı dünyaya, eşyaya, varlığa olumlu bakmasını “yaratılanı yaratandan ötürü sevme” perspektifini geliştirmesini mümkün kılar. Buna bağlı hoşgörülü olmanın psikoloji ilminde ciddi olarak değerlendirme konusuna girmediği müşahede edilebilir. Çünkü hoşgörülü olma fizyolojiye dayalı bilişsel çözümlemede önemli olmayan bir başka alandır. Hoşgörü, duyguları kontrol eden iradi bir duruma işaret eder. Bu bağlamda kabul edilmeyen, beğenilmeyen inanç ve fikirlere katlanma tahammül hoşgörüyeye dayalın tutumun sınırları ve niteliğini belirler. Diğer bir ifade ile doğru bulun-

---

¹⁰ Öner, a. g. m., 3.

mayan, kanaat ve inançlara hürriyet tanımadır. Bunun karşıtı taassuptur. Taassup sıkıca bağlanmış fikir ve inançtan başkasına hayat hakkı tanımamadır. Bu yüzden saldırganlık özelliği de içerir. Kabul edilmeyen kanaat ve fikri yok etme, taassubun en belirgin niteliğidir. İnsan bir fikre ve inanca sıkı sıkıya bağlı olduğu halde toleranslı ya da hoşgörülü davranabilir. Bütün bu davranışların iradi bir varlık olan insan için imkânı, ahiret ve ilahi adalet düşüncesine sahip olmasıdır.¹¹ Oysa insana ait bu hususiyetleri organizmanın tepkilerini dikkate alan fizyolojik ve psikolojik çözümlemede bulmak mümkün değildir. Varolan davranışçı kuram çerçevesinde oluşturulan insan tanımında, insanın, nezaket, nezahat, rikkat, edep, sorumluluk, külli varlıkla hemhal olma hassasiyetini ortaya koymanın imkânı yitirilmiştir.

Bütün bunların yanında insanın bir başka sofistike özelliği ve onu diğer yaratıklardan tefrik ettiren önemli hususiyetlerinden olan inanç alanına dair yapılacak bir tespit, bu alanın mutlak bilgiye dayalı bir alana işaret etmesidir. Bu alanla irtibat kurma salt fizyolojinin dışında ama insanın bütün varlığıyla kozmolojik gerçekliği idraki ve yine bu gerçeklik içinde kendine ait bilgisel donanım dışında ona hususi biçimde ulaştırılan bir bilgi türüyle muhataplığına dayalı bir gerçeklik alanına işaret eder.

Bütün bu analizlerden sonra salt bilimlerin kendi sınırları içinde insan hakkında insanın gerçekliğini dar kalıplar ve perspektiflere sığdıran iddialı sınıflama ve sınırlamaları, insanın doğasını açıklama adına tahrif etme sonucunu doğurmaktadır. Bilimsellik adına yapılan dar alanlardaki çözümler kendi alanlarına dair mütevazı çalışmalar olmak yerine çok yönlü, bir varlığı tek bir pencereye kapatma ve onun doğasındaki pek çok özelliği bu tek taraflı bakış uğruna görmezlikten gelme sonucunu tevlit etmektedirler. Modern bilimlerin kendi sınırlı alanlarındaki başarılı çalışmalarının oluşturduğu iddialı çerçeveler aslında bu ilimlerin kendi alanlarına dair kanaatkâr ve haddini bilme ölçütünü esas alan bir ahlaki tutumla, insanın yetkinliğine dair olumlu bir süreç katkı sağlayacaktır.

Modern insanın kendine, doğaya ve topluma karşı var olan tarz içinde tezahür ettirdiği yabancılaşma ve ötekilik bakışı içindeki tahripkâr tutumu onun varlıkla ve doğayla bütünleşerek ve ötelik duygusunun üstesinden gelecek olumlu ve inşa edici bir kimliğe kavuşmasına neden olacaktır.

Yitirilen Perspektifler: “Hikmet” ve “İnsan”

Günümüzde psikolojinin gündeminde olmayan, insanın gelişimine işaret eden hikmet kavramı, aslında insanı anlamak bakımından da önemli anahtar

---

¹¹ Öner, *a.g.m.*,6.

kavramlardan biri olarak görünmektedir. Hikmet, insanın varoluşu ve bağlı bulunduğu evren gerçeğinin bilgisine işaret eden bir kavramdır. İnsanın varoluşu bir yönüyle kendi varlığının dışındaki bütün varlık alanının emanetini yüklenme ve onun sorumluluğunu üstlenmeye dayalıdır. Diğer yönüyle de insan, akıl ve iradeye dayalı bir emanetle, varlığın bilincine, ona karşı ilgi ve tasarruf hakkına sahip bir sorumlulukla yükümlü kılınmıştır. Böyle bir insandan istenen kendini bilmesidir. Kendini bilen insan, dünyayı tanımanın ve süregiden varlığın hakikati yanında kendi varlık ve varoluş seyrini idrak eder. İnsanı varlığa mahkûm eden bu bakış, onun ilânihaye varoluş serüvenine dair bilinç eksikliğinden kaynaklanan sınırlı yaşam koşullarına dayalı örneğin salt dünyayı merkeze alan ve bununla yetinen kısırlılığını cehaletle tanımlamaktadır. Oysa insan bunun ötesinde bir sürecin içinde kendi varoluşunu gerçekleştiren, varlığın hakikatini idrakte birlikte onunla bütünleşen ve sonsuzluk kazanan bir hüviyete sahip konumdadır. İnsanın varlığını bu geniş perspektif içinde ele alan İslam düşüncesinin yanında diğer kadim kültürlerin açıklamaları günümüz psikoloji ilminin perspektifinin çok ötesinde bir insan gerçekliği sunmaktadır.

İnsanın mahiyetine dair tartışmalar felsefenin alanı içinde yüzyıllardır tartışılmaktadır. Onun kimliği ve ne'liği üzerindeki felsefi tanımlamalar günümüz psikoloji ilminin ilgisine aldığı bedenin işlevselliği gibi daha somut ve bilimin ışığında yeni bulgu ve açıklamaları içeren bir mahiyeti ifade etmese de var olan bu kadim değerlendirme biçimleri diğer taraftan onun metafizik ve varlık içindeki hakikatine ışık tutan önemli analizler içermektedir.

Ancak bütün bunlarla birlikte insanı tanıma ve insan üzerine, onun öz'ü, gerçeklik'i ve maddi zatı konusunda "bir görüş sahibi olma" uğraşısına son vermek imkânsızdır. Çünkü öncelikle insanı bilme, yani kendimizi bilme, gerçekleşmeden bir tür kendini bilmezlik bahtsızlığına düşürme mümkündür. Bu durumda bilimin aydınlığı insanın özüne dair oluşan bir körlükte insanın yetkinliği sürecine katkı sağlayamaz olur. İnsanın kemâlatına dair süreçte oluşan kopukluk, onun varoluşunun gerçekleşmesinde trajedi oluşturur. Bu durumda o, bilim dünyasında kazandığı hayret verici başarılarla rağmen, kendi varlığının, yaşamının manasını doğru olarak kavramaktan mahrum kalır.

Felsefi düşünce tarihinde hikmetin bilgisi ve sevgisi anlamına gelen *philosophia*'nın tarihsel süreçte değişime uğramasıyla hikmeti yitiren salt felsefe dönemi, varlığın bütünlüğünün yapı bozumunu gerçekleştirerek özne ve nesne arasında derin bir hat oluşturmuştur. Nitekim Yeniçağ filozofları bu bağlamda zihni ve insanın varlığını ait olduğu bütüncül varlık-evreninin dışında değerlendiren, onu varlığın karşısında varlıktan farklı bir yapıda düşünme sonucuna ulaşırlar. Bu durumda insana ilişkin bilme edimi de zihnin karşısına evreni

koyan bir formülasyon içinde değerlendirilir. Yeniçağ filozofları böylece bilgiyi diğer felsefe problemlerinden ayırarak onu kendi başına bir felsefe konusu yaparlar. Buna göre bilgi insan bilincinin yöneldiği nesne arasında kurulan bir ilişki olarak tanımlanır. Bu bakış öznenin yöneldiği objenin ve objeler dünyasının salt fiziki gerçeklik olduğu sonucuna ulaşır ve buna bağlı olarak varlık sferini fiziki gerçeklikle sınırlandırır. Böylece kadim felsefenin metafizik ve fizik âlemi varlığın bütünlüğüyle değerlendirdiği bakış açısı kaybedilir.

Aristotelesçi perspektiften zihinde ve varlıkta içkin olan kategoriler vasıtasıyla eşyanın zihne yansımaları, zihin ve nesnel dünya arasında kuvvetli bir birlikteliğin olduğuna işaret eder. Zihin ve nesnel gerçeklik aynı varlıklar olmakla beraber zihin varlık dünyasının içinde bir gerçekliktir ve varlıkla sınırlandırılmıştır. Bu yüzden zihni varlığın dışında telakki etme imkânı yoktur. Oysa Kartezyen düşünce zihin ve nesneyi birbirinden ayırarak insan-eşya münasebetinde sonraki zamanlara yansıyan devasa problem alanları ve perspektif kaymasına neden olmuştur.

Buna göre felsefenin süje ve obje şeklinde yaptığı kategorik ayırım ontolojik açıdan mutlak bir değer ve doğrulanabilir karşılığa tekabül etmez. Bilen süjenin varlığı dış dünyanın objeleriyle ontolojik varlığı paylaşır. Varlık bir bütündür ve varlık sferinde ben ve obje aynı olmasa da varlığın hakikatinde birleşir. İnsanı üstün varlık olarak telakki eden metafizik bakış onun bilme yetisini fizyolojik gerçekliğin ötesinde başka bir varlık alanına ait olarak temellendirir. Süjenin bilme edimini mümkün kılan tasavvura yansıyan varlık sferi mahiyet bakımından ne fizyolojik gerçekliğin ne de zahiri dünyanın mahiyetiyle aynı cevherin bir parçası ya da ürünüdür. Bilen insanın dünyevi tabiatı bu dünyanın bir parçası iken bilme yetisi dünyaya dünyevi tabiata ait değil başka bir varlık alanına aittir. Süjeyi objeden ayıran temel farklılık dünyevi tabiatında içkin olarak bulunan ilahi özdür. O halde düşünen varlık olarak süje (res cogitans); yer kaplayan varlık (res existensa) arasında kategorik ayrıma gidildiğinde bu temel faktörün belirleyici özelliklerini göz önüne almak gerekir.¹²

Süje ile obje arasındaki bağı sağlayan ve insanı duyuşal içgüdülerin üstünde irade sahibi bir varlık kılan, onu, tasarımda bulunan, tarihi inşa eden geçmiş, an ve geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunan iyi ve kötüyü seçen yönünün ilahi öz olduğuna dikkat edilmelidir. Nitekim felsefe tarihi boyunca insandaki ilahi özü ve tanrısal iradenin yansımalarını dikkate alan filozoflar insan fiillerinin imkânını bu kaynağa dayandırmışlardır. Bunların başında Malabranche, Leibniz, Berkeley gibi büyük filozofları, Gazali ve diğer İslam filozoflarını görmek gerekir. Bunun dışında gelişen modern bilgi teorileri süje ile obje arasındaki ayrılığı her iki taraf için de zorunlu bir kaynağa dayandırır-

¹² Ali Bulaç, *Bilgi Neyi Bilmektir?* Bakış Yay. İstanbul, 2003, 16-17.

lar. Bu ise her iki taraf için de mesafe duygusu problemini ortaya çıkarır. Bilme yetisini ilahi öze dayandıran bakış açısı için düşünme, önceden farkında olunan bir yapı taşı niteliğindedir. Düşünme, bilim adamının araştırma konusuna yönelişinde kavramsal modeli oluşturmasını sağlar. Düşünmenin yaratıcı gücünü beynin fizyolojisinde çözümleneyen modern psikoloji ilminin, bu yaratıcı yönü açıklaması yetersiz kalmaktadır. Benzer biçimde davranışçı psikologların öğrenme ve idrak faaliyetini açıklamaları da yetersiz ve sorunlu görünmektedir.

Düşünmeyi ve buna bağlı zihinsel yönelimleri açıklamada salt beyinde varsayılan duyuşsal bellek, çalışan bellek ve uzun bellek arasındaki fizyolojik irtibata dayandırılan açıklama biçimleri zayıf kalmaktadır. Beyine atfedilen bu işlevler beynin işlevselliği ya da mekanizasyonu içinde olağan işleyişe o andaki mekanizma işaret etme durumunda kabul edilebilir görünmektedir. Oysa insan, maziden- atıye olan çizgide sürekli yeni tasarımlar ve imgeler oluşturan; bu tasarım, imge ve iradeye dayalı: etik, estetik değerler oluşturan bir varlık olarak yaratıcı vasıfla donanmıştır. İnsandaki bu yaratıcı yön ve değerlemelerde bulunma yetisi, fizyolojik açıklamaların kendi içinde bütünlük sağlayan kuşatıcı açıklamalarını da aşan bir durum söz konusudur. Bu durumda felsefi süreçte insana atfedilen ve okkasiyonalistlerin çözümlenmelerinde vurgulanan ilahi öze irtibata dönmek ve insanı salt biyolojik bir varlık olmanın ötesinde ona üstünlük atfeden kadim düşüncenin vurgusunu görmek gerekir. Bir kere modern psikolojinin açıklaması içinde duyuşsal bellekte depolanan devasa duyuşlardan çalışan belleğe aktarılan ve bu bellek tarafından seçilen bilgilerin hangi kriterlere göre seçildiği ve insanın zihninde ortak bir bilgisel düzlemin nasıl oluştuğu müphem kalmaktadır. “Bilgi, salt fizyolojik bir süreç içerisinde bellekler arasında bir ilişki sonucu mu oluşmaktadır?”, “Bu süreçte duyuşların taşıdığı malzemeyi bir üst iradeye dönüştüren nitelik nedir?” gibi sorulara tatminkâr cevaplar bulmak mümkün görünmemektedir. Modern psikoloji bellekler-üstü bilişsel süreçler ve yürütücü süreç kavramıyla kadim düşüncenin insana atfettiği ilahi özün işlevini karşılar görünmektedir. Ancak bu sürecin beyindeki mekân ve üstün bir iradeyi ortaya çıkaran fonksiyon yine fizyolojik yapı içinde tatminkâr açıklamaları mümkün kılammaktadır. Bu durum aslında felsefi süreçte insanın yaratılmışlar âlemindeki varlıklar hiyerarşisi içindeki yerine ve konumuna uygun bir bilimsel açıklamanın klasik ifade formuna dönmeyi ve buradan hareketle insan gerçekliğini yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır.

İnsanın Statüsü

Aristotelesçi düşünce geleneği yaratılmışlar âlemini hiyerarşik bir sistem içinde sınıflandırır. Buna göre dünyada bulunan varlıklar cemadat, nebatat,

hayvanat ve beşeriyet diye kademelendirme içinde değerlendirilir. Bu sınıflamada en alt katmanı cematat (mineraller, cansızlar), bir üst katmanı bitkiler, bunun üstündeki katmanı hayvanlar ve nihayet en üst katmanı insanlar oluştururlar. Bu sınıflama biçimi günümüz içinde kısmen işlevsel görünmektedir. Cansızlar fiziki ve kimyevi etki-tepki içinde hareket ederler. Burada hareketi düzenleyen mekanizmdir. Bitkiler varlıklarını kuşatan fiziki ve kimyevi reaksiyonlara ek olarak cansızlarda görünmeyen bazı hareketler de yaparlar. Buna biyologlar tropizm adını verir. Bitkiler yaşamlarını sürdürmek için güneşe suya ve ışığa yönelirler. Hayvanların hayatında mekanizm ve tropizmin yanında içgüdüsel davranış biçimleri de vardır. Adeta doğuştan bilgiler biçiminde türün tamamında gözlenen içgüdüler, mekanik oldukları kadar kimi zaman insanı hayrete düşüren dakiklik ve ussallık içinde cereyan ederler. Karınca kolonileri, arı kovanlarındaki işbölümü, yavru yapmak için binlerce mil öteden gelen ve asla yolunu şaşırmayan somon balığı, hep aynı göç yollarını takip eden ve göç programını aksatmayan göçmen kuşların hareketi, kumsala bırakılan ve gömülen deniz kaplumbağalarının yavrularının yumurtadan çıktıklarında denize yönelmeleri, bu yavruların yumurtadan çıkmalarını sabırla bekleyen aç kuşlar vs gibi örnekler içgüdüsel davranışları aydınlatır ve bize fikir verirler. İnsanın hayatında mekanizmin, tropizmin ve içgüdülerin rolü vardır. Bütün bunların yanında farklı olarak o, yüksek idrak demek olan şuura ve gelecek endişesiyle olaylara yönlendirme kabiliyetine malik olan bir iradeye sahiptir. İnsan bu faaliyetleriyle her gün daha fazla kendi statüsünü güçlendirmekte üstün kültür ve medeniyetler kurarak yücelmek istemektedir. Klasik sınıflamada insanın dışındaki varlıklar kendi doğal statüleri içinde sınırlılık içindeyken, insan, içinde bulunduğu statüyü ısrarla kritize eden ve onu geliştirmeye çalışan bir kabiliyete sahiptir. Bunun yanında o, sınırlı bir âlemde sınırlı organizma içinde varlığa kavuşmakla birlikte bununla yetinmemekte ve sonsuzluğa ebediliğe özlem duymaktadır. Bu özlem insanın doğasının tezahürü olmalıdır. Nitekim insana yönelik açıklamada semavi kültürler: “Tanrının insana kendi ruhundan üflediği”¹³ bilgisini vermektedir. İnsan doğası gereği gayeci bir karaktere sahiptir. Çünkü onda ihmal ve inkâr edilmesi mümkün olmayan bir gelecek duygusu vardır. Bu bağlamda insan hayatını, çevreyi düzenlerken kültür ve medeniyeti kurarken hep bu gelecek duygusu ile hareket eder ve plan programlarını bu amaca göre inşa eder yönlendirir.¹⁴

¹³ Bkz. Kuran-ı Kerim, Secde/90.

¹⁴ A. Arvasi, *İnsanın Yalnızlığı*, BKY Yay., İstanbul, 2001, 74-75.

Sonuç

Psikoloji ilminin insanı salt fizyolojiye indirgeyen çalışmalarını yadsı-mamakla birlikte onun eksik bıraktığı alana dair psikoloji dışı felsefe, din, meta-fizik ve kadim kültürlerin açıklamalarını da dikkate almak ve bütüncül bir in-san resmi çıkarmak gerekmektedir.

Psikoloji ilmi dâhilinde insan gerçekliği üzerine bilimsel yöntemleri kul-lanan ve geliştiren bilişselcilik ve davranışçılık, birbirlerine karşı çıkan önemli iki ekoldür. Davranışçı yaklaşım pozitivizmin psikolojiye bir yansımasıdır ve organizmanın davranışını objektif bir biçimde araştırmak ister. Psikoloji, nicelik temelli modern bilimlerin yöntemini kendi için de asıl kabul ettiği için, olguları tasvir etme, açıklama ve önceden tahmin etme gibi kriterleri uygulamalarında kullanmaktadır. Bütün bu uygulamaların davranışçılar için laboratuvar orta-mında elde edilmesi, onların elde ettikleri bulguların yapaylığı üzerine eleştiri kapısı açar. Ayrıca davranışın tahmini konusunda temel eleştiri, davranışın önceden tahmin edilemeyeceği üzerinedir. Nitekim insan davranışları üzerine kurulan toplumun tepkiselliğini ölçmede daima kuşku durumu söz konusudur. Davranışçı psikolojinin davranışı genelleştirmekle, bireyin gerçekliğini ve terci-hini yok saydığı da yine eleştiri konusu olmaktadır. Buna göre psikoloji ilmi, bireyi değil, psikolojik yasaları konu edindiği için bireyin psikolojisi gündemde değildir. Çünkü insan davranışlarının genelleştirilmesi durumunda bireyler arasındaki farklılıklar göz ardı edilmektedir.¹⁵

Davranışçılık için ileri sürülen eleştiri konuları bilişselciler için de çoğun-lukla ele alınabilir. Günümüz psikoloji kuramlarının göze çarpan eksikliği, pragmatik felsefe arka planına dayalı bir perspektiften yola çıkarak insanı te-mellendirme girişiminde bulunmasıdır. Pragmatizm bilindiği gibi öncüllerden değil, sonuçtan yola çıkarak olgu ya da vaka üzerinde düşünme ve çözümle-mede bulunmayı esas alan bir felsefe ekolüdür. Bu yönüyle o, günümüz pozitif biliminin pratiğine uygun bir anlayış oluşturur. İnsanı ve olguları salt sonuçla-rından yola çıkarak değerlendirme biçimi bizi, nedensellik bağını göz ardı etme durumuyla karşı karşıya bırakır. Nedensellik bağının göz ardı edilmesi, insanın kültürel birikimi, ahlaki donanımı, varoluşunun metafizik arka planı, onurlu ve özgün bir varlık olarak nefsine ve kendine hâkim olma yani “kendini bilme” iradesiyle alacağı kararların pragmatizme göre yanlış yorumlanacak eğilimde olması aslında onun asliyetiyle bir çatışma ve yanlışlığı değil bu bakış açısından görelî bir yanlışlığı tevlit edecektir. Bu ise bizi modern kriterlerin yaşama sağla-

¹⁵ Bkz. Nurten Gökalp, “Bilim ve Felsefe Bağlamında Psikoloji”, *Felsefe Dünyası*, Sayı:18, Kış, 1995, 48-49.

yacağı faydaların cazibesi içinde asli gerçeklik bağlamından uzaklaştırmayla yüz yüze getirecektir. Bu ince ve hassas nokta, günümüz insanını hemen her şeyi fayda ve çıkar gibi günlük hayatın gelgitleri içinde sınırlayan ve dünya görüşünü bütünüyle maddileştiren bir zemine taşıyacaktır.

İnsan davranışlarını sebep-sonuç bağından soyutlayarak değerlendirme çoğu kez doğru yargıya ulaştırmada güçlük çıkarır. Ayrıca günümüz psikoloji bilimi çerçevesinde çeşitli ekoller tarafından yapay bir çaba ile ayrılmaya çalışılan insanın, duygusal, duygusal, davranışsal ve bilişsel yönlerinin bir bütünlük arz ettiği değerlendirilmelidir. Buna onun tinsel/ruhsal manevi gerçekliği de eklenmelidir. Bu yönleri birbirinden ayrı düşünmenin olanaksızlığı dikkate alınarak psikolojinin bütüncül bir perspektif sağlaması, insanın bütün kabiliyet alanlarını göz önüne alan bir bakışı meşrulaştırması gereği hâsıl olmaktadır. Çünkü insanı sadece bu yönleriyle ele alan ve onun hakikatini belirleyen bir yöntem, onun gerçekliğini kuşatmada kısır bir perspektife dayanma durumuyla karşı karşıyadır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Peri Psykhes*, Türkçesi, *Ruh Üzerine*, çev., Zeki Özcan, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Arvasi, Seyyid Ahmet, *İnsanın Yalnızlığı*, BKY yay., İstanbul, 2001.
- Bulaç Ali *Bilgi Neyi Bilmektir?* Bakış Yay. İstanbul, 2003.
- Fromm, Erich, *Psikanaliz ve Din*, çev., Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, (Üçüncü basım), İstanbul, 1993.
- Gökalp, Nurten, "Bilim ve Felsefe Bağlamında Psikoloji", *Felsefe Dünyası*, Sayı:18, Kış, 1995.
- Morris, G. Charles *Psikolojiyi Anlamak*, çev., Adnan Erkuş vd., Türk Psikologlar Derneği Yayınları No: 23, Ankara, 2002.
- Necati, Osman *Kuran ve Psikoloji*, çev., H. Aydın, Fecr Yay., İstanbul, 2004.
- Northbourne, Lord, *İlerlemeye Farklı Bir Bakış*, çev., Deniz Özer, İnsan Yay., İstanbul, 1989.
- Öner, Necati *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB. Yay., (İkinci baskı), 1999.
- Öner, Necati, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 18, Yıl:1995.
- Sartwell, Crispin *Obscenity, Anarchy, Reality*, State University of New York Press, 1996.